

BİR ‘SOSYOLOG-FELSEFECİ’ OLARAK ZYGMUNT BAUMAN’IN AKIŞKAN MODERNİTE ANALİZİNDE MÜLTECİLER VE MÜLTECİLİK*

Emre ÖZTÜRK**

Özet

Zygmunt Bauman, sosyolojiyi, (eleştirel bir kavrayışla) belli disiplinler sınırların dışında, geniş bir düşünce âleminin ürünleriyle birlikte harmanlayarak, insanı ve içinde yaşadığı dünyanın temel dinamiklerini anlamak adına göreve çağıran sosyolog-felsefecilerdendir. Bu çalışma, bir sosyolog-felsefeci olarak Bauman’ın akışkan modernite analizi içerisinde günümüzün önemli gündem maddelerinden biri olan “mülteciler” olgusuna nasıl eğildiğini göstermek amaçındadır. Her şeyin akışkan bir nitelik kazandığı, öngörülemezliğin ve belirsizliğin her alanda kendisini hissettirdiği akışkan modernite evresinde mültecilik meselesine dair çözüm önerileri de bu gerçekliğin ışığında değerlendirilmek durumundadır. Geçiciliğin, yersizliğin, aidiyetsizliğin, güvensizliğin, öngörülemezliğin, yani akışkanlığın hâkimiyet kazandığı günümüzde, mültecilik konusu da modernliğin bu sıvı halinden payına düşeni almıştır. Bauman’ın mülteciliğe dair çözümlenmeleri, onun derin sosyolojik bakışı ışığında karamsar gelecek tasavvurlarını aşan bir umut ışığı olma vasfıyla da öne çıkmaktadır. Bu anlamda çalışma, içinde olduğumuz dünyayı kavramada ve mültecilik konusunda yabancılaştırılan “öteki”ni de içinde barındıran müşterek bir dünya tasavvuru inşa etmede Bauman’ın akışkan modernite analizinin sunduğu argümanları ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Zygmunt Bauman, akışkan modernite, akışkanlık, yabancılık, mültecilik.

THE IMMIGRATION AND REFUGEES IN THE FLUID MODERNITY ANALYSIS OF ZYGMUNT BAUMAN AS ‘SOCIOLOGIST-PHILOSOPHER’

Abstract

Zygmunt Bauman is a sociologist-philosopher who calls sociology (with a critical insight) to comprehend the basic dynamics of the human being and the world in which he lives, blending it with the products of a large thought universe outside certain disciplinary boundaries. This study aims to show in fluid modernity analysis how Bauman, as a sociologist-philosopher, approached to one of the most important agenda items of today's: to the “refugees”. In a fluid modernity where everything feels fluid, unpredictable and uncertain, the proposal for a solution to the question of refugee status must also be evaluated in light of this reality. In the days of temporariness, groundlessness, rootlessness, mistrustfulness, unpredictability and fluidity dominates, the issue of immigration has taken its share from this liquid state of modernity, too. Bauman's analysis of refugees also comes to the fore in the light of his deep sociological view, as a beam of hope that transcends the pessimistic future conception. In this sense, the study deals with Bauman's arguments that presented in fluid modernity analysis, for constructing a common world vision that includes not also the world we are in but also the "other"s that is alienated in immigration issue.

Key words: Zygmunt Bauman, liquid modernity, fluidity, strangeness, immigration.

* Bu çalışma, 19-21 Mayıs tarihleri arasında Aydın’da düzenlenen *I. Uluslararası Zygmunt Bauman Sempozyumu*’nda “‘Yer Değiştirmiyoruz, Yer Yitiriyoruz’: Bauman’ın Akışkan Modernliğinde Mülteciler ve Mültecilik” başlığıyla sunulan sözel sunumun genişletilmiş halidir.

** Araş. Gör. Dr. Adıyaman Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, ozemreozturk@gmail.com.

Giriş: Bir Sosyolog-Felsefeci Olarak Zygmunt Bauman

Sosyolojide, çalışmalarında saha analizleri, kamu yoklamaları, sayısız istatistikî ve nicel veriyle boğulan sosyologlara rastlamak çok olağandır. Bir disiplin olarak sosyolojinin, kendisini diğer disiplinlerden ayıran özel araştırma teknikleriyle işleyen çalışma prensiplerine müracaat etmesi yönündeki eğilimin yaygınlığını sürdürdüğü söylenebilir. Yine de sosyolojide, geleceğin belirsizliği, nasıl bir yaşam tesis etmemiz gerektiği, çağımızın bunalımları ve daha iyi bir dünya inşa etmek adına neler yapılabileceğine dair düşünme mesaisine yer veren sosyolog-felsefecilerin de sayısı azımsanmayacak düzeydedir. Sosyolojiyi belli sınırlar dâhilinde tutmaktan ötesine taşıyan ve onu güçlü bir felsefi ufukla kaynaştırarak toplumsal meselelerin “anlaşılmasına” ve olası ise çözümüne eleştirel bir vukufufla yönelen böylesi bir sosyolojik kavrayış, belirsizliğin ve öngörülemezliğin egemen olduğu çağımızda bizlere ihtiyaç duyduğumuz en önemli gereksinimi sağlamaktadır. Bauman’ın sosyoloji yapma tarzı, tam da böylesi bir gereksinime yöneliktir. Çalışmalarını disiplinlerin tel örgülerini kopararak kaleme alan Bauman, temas ettiği her bir meselede bizlere konunun farklı yönlerini sunan bütüncül bir bakış açısı sermektedir. Zira Bauman’ın en özgün yanlarından biri, sadece sosyolojinin geniş kavramsal haznesinden yararlanmakla yetinmeyip, başta felsefe olmak üzere, tarih, edebiyat, ekonomi ve antropoloji gibi çeşitli sosyal bilimlerin de bilgi haznesinden faydalanmasıdır. Eşdeyişle, Bauman sosyal felsefe ve fikirlerin tarihi ile sosyolojinin sınırlarıyla ilgili projelerin yanı sıra kültürel temalar üzerine sayısız araştırmalar kaleme almış, rahatsız edici olsalar da temel sorular yöneltmekten geri adım atmamıştır (Kilminster ve Varcoe, 1996: 2). Bu yönüyle Bauman, Smith’in de ifade ettiği üzere, “bir sosyolog olmaktan daha fazlasıdır. O sosyolojik hâkimiyetinin yanı sıra, Hegel, Husserl, Heidegger, Wittgenstein ve Lévinas gibi konularda uzmanlaşmış, oldukça yetenekli bir sosyolog-felsefecidir” (Smith, 1999: 5). Onun sosyoloji yapma tarzı her satırında bu engin bilgi haznesinin ve derin düşünce deryasının izlerini yansıtır.

Bauman’ın kalemi akıp giden her şeyi, aşına veya olağandışı her durumu yakalamaya çalışır. Bauman’ın kitaplarına bakarsak, yaptığı şeyin inanılmaz hızlı yazmak ve kayda değer bir beceriyle normalde uyumsuz olabilecek günümüze ait pek çok problem ve meselenin bir araya getirildiği belli bir konuya odaklanmak olduğu açıkça görülür. Bu seviyede, Bauman’ın *çeviri* rolü gerçekleştirdiği söylenebilir. Olup biteni ve önemli olanı sentezler ve tartışmaları takip edebilsinler diye sosyal bilimcilere sunar. Bauman dünyayı metinlere çevirir. Lakin o bir sistem inşacısı değildir; Bauman’ın sosyal düşüncesi tek bir kavramsal veya tematik çerçeve içinde sonu gelmez bir didik didik etme işleminden de ibaret değildir. O, şimdiki zamanın onun aracılığıyla bir tür anlam bütünlüğüne kavuştuğu bir metin yazarıdır (Bauman ve Tester, 2017: 16-17). Hiçbir başlığı bir konuyu tüketmek ve tamamlamak adına atılmaz, hiçbir metni evrensel ve kalıcı “nihai” bir tanım ya da anlam sunmak maksadıyla kaleme alınmaz. Bunun yerine, en aşına olduğumuzu sandığımız konularda bile, bizlere öyküler anlatarak gerçekliğimizin içerisinde bir uyanma yaratmayı amaçlar. “O, usta bir hikâyeci ve bir tarihsel anlatılar üreticisidir. Bauman’ın eserinin gücünün önemli bir kısmı onun anlattığı hikâyelerden kaynaklanmaktadır. Bu anlatıların yapısı ve dinamiği, okuyuculara zaman ve mekân içerisinde nerede olduklarını bildirir. Ayrıca onlara hareket ettikleri yönü veya belki de olmaları gereken yolu söylerler” (Smith, 1999: 5-6). Onun gayretinin önemli bir kısmı, insanın içinde bulunduğu dünyayı anlamasını sağlamak ve insanları düşünmekten alıkoyarak pasifize eden, kendilerine, başkalarına ve hatta nesnelere yabancılaştıran uyku halinden uyandırmak ve kendi dünyalarını kendi elleriyle tesis etmelerini sağlamakla ilişkilidir. Eşdeyişle, “Bauman’ın sosyolojik *praxis*’i, erkeklerin ve kadınların dünyayı düşünme biçimini bilinçli olarak değiştirmek için yabancılaşmaya karşı direnir” (Tester, 2004: 28). Bir sosyolog-felsefeci olarak, kadın ve erkeklerin dünyayı kendileri için tasarlamalarını, geleceğe bir neşter vurmalarını ve böylece zorunluluğun kısıtlamalarını kabullenmektense özgürlüğü yaşamalarını istemektedir (Bauman ve Tester: 2017: 22). Onun sosyolojinin önemi, kısmen,

sosyal yaşam üzerine bir tür aktif öz-düşünüm rolünü taşımasından kaynaklanmaktadır (Kilminster ve Varcoe, 1996: 2). Kısacası, Bauman'ın postmodern çağı veya (son zamanlarda kullanmayı tercih ettiği haliyle) akışkan moderniteyi anlama çabası, genelde, parçalanmışlığın ve bireyselliğin hâkimiyet kazandığı bu evrede dahi, bireylerin kendi tercihleri doğrultusunda kendi seçimlerini yapabileceğini, farklılıklara rağmen dayanışma ve işbirliği içinde bir gelecek tesis etme imkânlarının olduğunu göstermektedir. Bir sosyolog-felsefeci olarak Bauman, bu parçalanmışlığa kapılarak karamsar gelecek tasavvurları sunmaktan çok, insanlığa bir umut ışığı taşıma kaygısındadır.

Bu yönüyle, Bauman'ın bakışından dünyaya uzanmak, günümüzde yaygınlık gösteren belli sorun alanlarını kavramak bakımından önemlidir. Özellikle de, günümüzde mülteciler ve mültecilik hususunun nasıl kavramsallaştırılması ve analiz edilmesi gerektiği konusunda bizlere aydınlatıcı ve ufuk açıcı başlıklar açmıştır. Bu anlamda çalışmamız, Bauman'ın akışkan modernite perspektifi ışığında, mülteciler ve mültecilik konusunun nasıl ele alındığını tartışmaktadır. Zira Bauman'ın akışkan modernite analizi, mültecilik konusunda yaşanan dönüşümü kavramada ve aktarmada bize önemli bir perspektif sunmaktadır. Nereye yol aldığı kestirilemeyen, amaçsız, reçetesiz ve ütopyasız bir dünyada, mülteciler aidiyetsizliklerinin en acımasız “köksüzlüğüne” ve yabancılıklarının en dışlayıcı “ötekiliğine” maruz kalmaktadır. Bauman'ın akışkan modernite analizi, bu süreci anlamayı kolaylaştırmakta, mülteciliğin günümüzde kazandığı yeni nitelikleri tartışmaya açmakta ve mülteci sorununa daha küresel çözümler geliştirmeye katkı sunmaktadır. Elbette Bauman, “mutlak” ve “nihai” çözümler üretmez, ancak eleştirel kavrayışıyla mevcuda hapsediğimiz bir ütopyasızlığa da mahkûm edilmeye razı olmaz. Kaotik ve belirsiz görünen dünya resmine rağmen, işbirliği ve dayanışma içerisinde tesis edilebileceğine inandığı daha iyi bir yaşam ümidini koruyarak bunu sosyolojisine aktarmaya özen gösterir. Bu yönüyle Bauman, günümüzde “olmakta olan”ı kavramsallaştırmada ve mülteci sorunu gibi yaygın bir meseleyi “eleştirel” ve “bütüncül” bir perspektif içerisinde tartışmaya açmak bakımından kayda değer bir yere sahiptir.

Bauman'ın Akışkan Modernite Analizi

Bauman, günümüzün tarihsel evresine bir ad koyma girişiminde, “postmodernite” terimi yerine, “akışkan modernite” sözcüğünü kullanmayı daha yerinde bulmaktadır. Eşdeyişle, akışkan modernite, Bauman'ın 21. yüzyıl dünyasını tanımlamak üzere postmodernite yerine son zamanlarda kullanılmasını daha uygun bulduğu bir terimdir. Ona göre, günümüzün modern toplumları o denli değişken görünüyor ki, bu toplumların “akışkan” aşamada olduğu söylenebilir (Bauman ve Lyon, 2013: 7). Böyle bir adlandırmayla, “değişmeyen tek şeyin değişim, kesin olan tek şeyin ise belirsizlik olduğunun gittikçe kesinleş”tiği (Bauman, 2017: 12) dünyamızın belirleyici bir yönünü öne çıkarmaya gayret eder. Nasıl ki, “yüz yıl önce ‘modern olmak’ demek, mümkün olan ‘en üst mükemmellik aşamasına’ ulaşmaya çalışmak demektiyse – [akışkan modernite] şimdi sonu gelmeyen bir gelişme süreci, ulaşılacak bir nihai amacın ve böyle bir isteğin olmaması demek”tir (Bauman, 2017: 12-13). Yani bir tür “modernitenin ‘katı’ evresinden ‘sıvı’ evresine geçiş” (Bauman, 2012a: 140) söz konusu. “Günümüzün ‘sıvılaşmış’, ‘akışkan’, dağılmış, saçılmış ve düzensiz modernite versiyonu”nda (Bauman, 2005: 37) katı modernitenitenin kesinliğe, kusursuzluğun ve “iyi yaşam”ın evrensel ölçütlerine yaptığı felsefi yolculuk boşa harcanmış bir çaba olarak görünmektedir (Bauman, 2003a: 169). Zira hedefler değişmiştir. Katı aşamasındaki modernitenin kalbinde geleceği kontrol etmek ve kesinleştirmek hedefi yatıyorken, “akışkan” dönemde hedef, geleceğin ipotek altında olmadığını garantilenmesine kaymıştır (Bauman, 2017: 14). Bir anlamda, insanların “daha yüksek güçlerin uyguladığı moral mutlakların güvenceli yönlendirmesine sahip olmadığı bir dünya” (Smith, 1999: 17) var önümüzde. Bu nedenle Bauman, *akışkan modernite* evresinde, “kendimizi bir tür ‘fetret devrinde’ –eski yöntemlerin artık işe yaramadığı, eski öğrenilmiş ya da edinilmiş yaşam

kiplerinin şu anki insanlık durumu için artık uygun olmadığı, fakat karşımızdaki zorluklarla mücadele edebilmemizi sağlayacak yöntemlerin ve yeni koşullara uygun yeni yaşam kiplerinin henüz icat edilip yerine konmadığı ve uygulamaya geçilmediği bir dönemde” (Bauman, 2017: 11) bulduğumuzdan dem vurur. Mevcuda dair bir tasvire yeltenip bir eylem stratejisi belirlediğimiz anda, kendimizi yeniden biçimlendirmemiz gereken bir belirsizlik içinde buluyoruz. Akışkan değişim, kontrol ve tayin misyonu bir yana, anlaşılma olanağını dahi artık imkânsız kılıyor. Bauman’ın deyişiyle (2011a: 7), “bize ait bu dünyadaki her şey ya da hemen hemen her şey durmaksızın değişiyor: takip ettiğimiz akımlar ve ilgilendiğimiz konular (sürekli değişen ilgi alanlarımız, dünyayı dün cazip kılan şeylerden ve olaylardan bugün çok uzakta ve yarın da bizi bugün heyecanlandıran şeylerden ve olaylardan uzakta olacak), hayal ettiklerimiz ve korktuklarımız, imrendiklerimiz ve tiksindiklerimiz, ümitlenme ve endişelenme nedenlerimiz. Ve içinde bulunduğumuz koşullar, geçimimizi sağlamaya ve geleceğimizi planlamaya çalıştığımız koşullar, birilerine bağlanıp başkalarından kopma (ya da koparılma) koşullarımız da sürekli değişir. Bizi daha mutlu edecek fırsatlar ve mutsuz edecek tehditler üzerimize yağar ya da yanımızdan geçip gider ve yer değiştirirler. Çoğu zaman bütün bunlar öyle hızlı ve seri gerçekleşir ki onları yönetmek ya da yönlendirmek, gidişata yön vermek ya da müdahale etmek için makul ve işe yarar bir şey yapmak gelmez elimizden.” Bu yönüyle “akışkanlaşma” denen olgunun, günümüzde, sistemden kişisel yaşam deneyimlerine kadar, makrodan mikro seviyeye kadar her seviyeye uzandığı, ancak bir taraftan da bütünü alt üst edecek kolektif bir cevap için gerçek bir olasılık ihtimalini ortadan kaldırdığı söylenebilir (Jay, 2010: 98). Böylelikle, hepimiz, kısa vadeli planlamaların, anlık hazların, kurumların zayıflamasının, geçici ilişkilerin, risk yönetimi mücadelesinin, kısa vadede tüketilen kimliklerin ve yaşanabilir toplumların çökmesinin yaygınlık kazandığı bir kırılma belirsizlik dünyasının sakinleri haline geldik (Jay, 2010: 97). Bu anlamda, akışkan modern koşullar altında yaşamak, mayın tarlasında yürümeye benzetilebilir. Herkes her an herhangi bir yerde bir patlama olabileceğini bilir, fakat kimse patlamanın kesin olarak ne zaman ve nerede olacağını söyleyemez. Küreselleşmiş bir gezegende bu durum evrenseldir – kimse bundan ve doğacak sonuçlardan muaf değildir (Bauman, 2017: 18). Deyim yerindeyse, “müphemliğin kökünü kazıma çabası” (Bauman, 2003b: 18) anlamıyla “modern pratiğin” kendisi, akışkan dönemde gezegenin her yerinde patlamış durumdadır, eşdeyişle modern dönemde defedilen müphemlik bugün her yere yayılmış durumdadır.

Bauman’a göre, içinde bulunduğumuz dünyanın “akışkanlığının” pek çok göstergesi, sonucu ve nedeni vardır. En başta kısaca “liberalleşme” denen, iktidarın (yani yapabilme erkinin) politikadan (yani nelerin yapılması gerektiğine karar verme yetisi) ayrıldığı, bunun sonucu olarak eyleyicinin ortada olmadığı veya zayıf kaldığı ya da başka bir deyişle hedef için gerekli eldeki araçların yetersiz olduğu durumla doğrudan ilişkilidir. Bir diğer göstergesi ise, karşılıklı bağımlılıklar ağıyla sıkı sıkıya örülü bir gezegen üzerindeki eylemin “çokmerkezilidir” (Bauman, 2017: 18). Bauman’ın sözcükleriyle aktarmak gerekirse, eski merkezin merkeziliği dağılmış ve birbirine sıkıca bağlı otorite alanları arasındaki bağlar belki de onarılamayacak şekilde kopmuş durumdadır. Ekonomik, askeri, entelektüel ve sanatsal iktidar ile nüfuzun yerel yoğunluk alanları, eğer ki önceden çakışmışlarsa bile, artık çakışmamaktadır (Bauman, 2010: 15). Devletler, gittikçe çokuluslu (daha doğrusu, gayri milli, ulus-üstü) yöneticilerin idaresinde dünya çapında gerçekleştirilen mal ve para hareketlerinde transit istasyonlardan başka bir şey ifade etmeyen yerlere dönüşmüş, devlet siyasetinde ekonomi yönetiminden geriye kalanlar, dünyayı gezen sermayenin belli bir yerde konaklaması ve burada birazcık daha fazla kalması için ayartıcı olabilecek çekici ve karlı koşullar (düşük vergiler, düşük ücretler, korkutulmuş ya da susturulmuş uysal işgücü, kolay krediler, yüksek sübvansiyonlar, düşük faiz oranları ve –son fakat hiç de ötekilerden önemsiz değil- bütün masrafları karşılanan seyahat yöneticileri için hoş vakitler) sunma işine indirgenmiştir (Bauman, 2014a: 339). Hızla küreselleşen ve gittikçe mekandışılaşan ekonomi,

siyasi dizginlerden ve yerel kısıtlamalardan kurtulunca, dünya nüfusunun en iyi ve en kötü durumdaki kesimleri arasında ve tek tek her toplum içinde giderek derinleşen servet ve gelir uçurumları yaratmakta, nüfusun giderek genişleyen kesimlerinin yoksulluk, sefalet ve mahrumiyet içinde yaşamalarına yol açmakla kalmayıp, aynı zamanda ekonomik anlamda rasyonel ve toplumsal anlamda faydalı görülen her türlü çalışmanın dışına çıkarılmalarına, ekonomik açıdan *gereksizleşmelerine* yol açmaktadır (Bauman, 2012b: 184). Dünyanın hemen her yerinde eşitsizlik hızlı bir şekilde büyümekte, zenginler, özellikle de çok zengin olanlar varlıklarına varlık katarken; fakirler, özellikle de çok fakir olanlar daha da fakirleşmektedir. Dahası, insanlar sadece zengin oldukları için zenginleşmekte, fakir olanlar sadece fakir oldukları için fakirleşmektedir. Böylelikle eşitsizlik kendi mantığı ve momentumuyla derinleşmeye devam etmektedir. İnsanlar tarihte ilk defa, dışarıdan herhangi bir yardıma, itme kuvvetine, desteğe veya uyarıcıya ihtiyaç duymadan, sosyal eşitsizliği icat etmekle kalmayıp, birçok başarısız denemenin ardından, kendi kendine devridaim yapabilecek hale getirmeye hiç olmadığı kadar yaklaştılar (Bauman, 2014c: 16). Etkisini ezici oranda “yerel”de daha çok hissettiren bu gelişmeler karşısında dönem dönem politikadan arta kalanların, eski güzel günlerde olduğu gibi yine devlet tarafından yürütülmesi beklense de, aslında devletin ekonomik yaşamla ilgili hiçbir şeye dokunmasına, [yerelde eşitsizliği azaltmak ve adaleti sağlamak yönünde küresel sermaye çıkarlarını sıkıntıya düşürecek politikalar geliştirmesine] pek izin verilmemektedir. Zira bu yöndeki herhangi bir girişimin, anında karşısında dünya piyasalarının öfkeli cezai yaptırımlarını bulacağı aşikârdır (Bauman, 2006: 78). Dolayısıyla, bu yeni savaşta amaç daha fazla toprak fethetmek değil, “nevzuhur” küresel güçlerin “akışını” kesen duvarları yıkmak ve o güne kadar dışa kapalı kalmış, el değmemiş alanları diğer sivil güç sahiplerinin “operasyonlarına” açmaktır. Bu anlamda, günümüzde savaşın, gitgide daha çok “küresel serbest ticarete başka yollarla destek olma” çabasına dönüştüğü söylenebilir (Bauman, 2017: 36). Bu nedenle günümüzde yaşanan mülteci sorunu da küresel güç akışını kesen duvarları yıkmaya girişimleri göz önünde bulundurulmadan pek doğru anlaşılabilir. Küresel sermaye dolanımına engel oluşturan veya sınırlayan, küresel sermaye akışının haritasında riskli veya tehlikeli yerler sınıfına dâhil olan yerlere insan hakları, güvenlik, terör veya demokrasi kılıfıyla yapılan müdahaleler, sözde diktatoryal rejimlerden kurtarılacak insanları pek çok örnekte ya ölüme ya da sürgünde geçirilecek bir yaşama mahkûm etmektedir. Ve maalesef savaş, yerel halkın insan hak ve hürriyetleri bakımından bir kazanım elde edip etmediğinden bağımsız bir biçimde, sekteye uğrayan sermaye akışı sağlıklı bir biçimde yeniden tesis edildiğinde sonlandırılmaya layık görülürken, insanlar değil, petrol rezervleri güvence altına alındığında barış naraları duymak daha olanaklı hale gelmektedir.

Akışkan Modernite Çağında Yabancılar, Mülteciler ve Mültecilik

Tüm zaman ve mekânların yerlilerinde, aslında yabancıları ayırma, dışlama, sürme ve yok etme yönündeki çılgın çabalara rastlamak mümkündür (Bauman, 2000: 20). Peki kimdir bu böyle kurtulmak, arınmak ve yerlilerin hijyen içinde kendilerinden uzak tutulmasını arzu ettiği yabancılar? Bauman’ın deyişiyle, “karışıklığa meydan vermemek için, baştan yabancıların basitçe bilinmedik bir kişi –iyi tanımadığımız, her yönüyle tanımadığımız ya da hiç tanımadığımız bir kişi- olmadığını kaydedelim. Yabancıların dikkate değer özelliği büyük oranda bildik olmalarıdır; bir kişiyi yabancı olarak kabul etmek için, öncelikle onun hakkında hiç olmazsa birkaç şey bilmem gerekir. Her şeyden önce, onların tekrar tekrar, davetsiz olarak benim görüş alanıma girmeleri lazımdır: Öyle ki ben onları yakın çevremde görmeliyim: istesem de istemesem de onlar kesinlikle benim yaşadığım ve ayrılmadığım, ayrılma işaretleri de göstermediğim bir dünyada yaşarlar. Böyle olmasalardı, yabancı değil, olsa olsa ‘hiç kimse’ olurlardı” (Bauman, 2013a: 66). Bu yönüyle, yabancıların en çarpıcı ve en can sıkıcı

özellikleri ne komşu ne de yaratık olmalarıdır. Ya da daha doğrusu –kafa karıştırıcı, rahatsız edici, ürkütücü bir şekilde- her ikisidirler (ya da olabilirler –kim bilir?). Komşuya benzer yaratıklar. Yaratık komşular. Diğer bir deyişle yabancılar. Yani toplumsal olarak uzak, ama fiziksel olarak yakın olanlar. Fiziksel olarak erişilebilir olan yaratıklar. Toplumsal menzilin dışında kalan komşular. Yabancılar, hiç kimsenin ülkesinin –normsuz ya da yönelimi imkânsız kılacak kadar az kuralın olduğu bir alanın- sakinleridir. Bu nedenle altüst edici bir şekilde kararsız ve tehlikeli olmaya ve başarı güvencesi taşımamaya mahkûm olan bir ilişkinin failleri ve nesnelere halindedirler. Yabancılarla ilişki her zaman bir uyumsuzluktur; çünkü yabancıların statüsüzlüğüne ya da karışık statüsünün yarattığı kural azlığı ya da kuralların uyumsuzluğu anlamına gelir (Bauman, 2011b: 188). Bu yüzden, bizim için normal ve doğal olan, bizim hayat tarzımızdan “doğmuş” olan ne varsa onlar için tuhaf, bazen de şaşırtıcıdır. Onlar bizim tartışma götürmez yolumuzun erdemine akıl sır erdiremezler (Bauman, 2013a: 71). Dolayısıyla, yabancılar saldırgan bir şekilde davranmasalar bile, onlara bilinçli ya da bilinçsizce kızılır, “bilinçaltınca” rahatsız edicidirler: sadece varlıkları bile, zaten yeterince göz korkutucu olan hareketlerimizin sonuçlarını ve başarılı olma ihtimallerini hesaplama işini, yapılması neredeyse imkânsız hale getirir (Bauman, 2013b: 81). Yabancılar, yani yalnızca tanıdık olmamaları ve bu yüzden de önceden kestirilemez ve şüpheli olmaları sebebiyle hınç duyulur. Bu hınç, korkulan akışkanlığının canlı ve somut tecessümü olan insanlardır. Bu insanlar, parçalarına ayrılmakta olan dünyanın doğal ruhunu temsil eden, bu dünyayı protesto etmek için de yakılan, doğal, hemen el altında bulunan kuklalar olarak; dini bütünlerin düzgün hayatlarını tehdit eden kötü ruhlara karşı yapılan şeytan çıkarma ayinlerinin doğal aksesuarları olarak iş görürler (Bauman, 2010: 37). Ancak günümüzde, yabancılar yönelik bir şeyler yapmak artık düzenleme kaygılarının işlerinden bir diğeri olmaktan çıkıp, tam merkezine oturmuştur. Akışkan dünyada yabancılar da artık rutinden çıktığı için, şeylerin arı tutulmasının rutin yolları da değişmiştir. Sürekli değişen bir dünyada, her tarafa yabancı korkusunu yayan kaygı bütün bir günlük yaşamı istila etmiş ve insan yaşamının her köşesine yayılmıştır (Bauman, 2000: 22). 21. yüzyılın savaş mağdurları, yerlerinden edilmiş ve gezegenin dört bir yanına savrulmuş milyonlarca insan, neredeyse buldukları her yerde üzerlerinden atamayacakları bir yabancılığa mahkûm edilmiş durumdadır. Mülteciler, akışkan modernite çağının *en bilindik yabancılarıdır*.

Günümüzde hınçlanılan yabancılar arasında başköşe, mültecilere, sığınma talebinde bulunanlara, dünyanın yoksul bölgelerinden gelen hepten yoksul sürgünlere bırakılmıştır. Bu insanlar, kapılarımızı çalıp güvenliğimizin tam da ne kadar güvensiz, rahatlığımızın ne kadar dayanıksız ve korunmasız olduğunu, huzurumuzun ve dinginliğimizin ne kadar yetersizce korunduğunu hatırlatırlar (Bauman, 2010: 37). Yüzbinlerce insan yuvalarından kovuluyor, katlediliyor ya da hayatlarını kurtarmak için kendi ülkelerinin sınırlarının ötesine kaçmaya zorlanıyor. Görünüşe göre, modernliğe geç girenlerin (aldatıcı bir şekilde hilekârca “gelişmekte olan ülkeler” adı verilenlerin) topraklarındaki tek gelişen sanayi, seri mülteci üretimidir (Bauman, 2010: 37). Küresel sınırın insani atığı olan mülteciler, yabancıların cisimleşimidir, mutlak yabancılardır, hınç duyulan ve her yerde nefret ve kinle karşılanan yabancılardır. Bizatihi kendileri yersiz olan yerler, yani sıradan turistlerin seyahatlerinde kullandıkları haritalarda görünmeyen “hiçbir yer olmayan yerler” dışında, her yerde yersizdirler (Bauman, 2010: 38). Akışkanlığın hüküm sürdüğü gezegende, başlarını sokacak bir çatıları ve hiçbir hakları olmayan bu insanlar, yasa karşısında eşit olmamaktan değil, kendilerine layık görülen kötü muameleden şikâyet ettiklerinde başvurabilecekleri ya da koruma talep edebilecekleri, *kendilerine uygulanabilecek hiçbir yasa olmamasından* dolayı ıstırap çekerler (Bauman, 2012a: 175). Onlar, Bauman’ın deyişiyle, devletsizdir, ancak yeni bir anlamda devletsizdir; devletliklerinin ait olabileceği devletin mevcut olmamasıyla devletsizlikleri tamamen yeni bir düzeye çıkmıştır (Bauman, 2010: 37). Bir süre yerleşik kalsalar bile, varacakları yer (gidecekleri ya da geri dönecekleri yer) belirsizliğini, “nihai”

diyebilecekleri bir yer de ulaşılmazlığını koruduğu için asla nihayete ulaşmayacak bir hareket halindedirler. Kendilerini asla içlerini kemiren geçicilik hissinden, herhangi bir yerleşimin belirsizliğinden ve iğreti doğasından kurtaramazlar (Bauman, 2010: 38). Çünkü “onlar yer *değiştiriyor* değildirler, yeryüzündeki yerlerini *yitiriyorlar*” (Bauman, 2012a: 189). Mülteciler ve dışarda tutulması gerekenler kategorisindekiler büyük miktarlarla ifade edildikçe, bu artışa yol açan ileri demokrasi öncüleri, kapılarını bir bir kapatmaya ve kendilerini sebep oldukları bu göç dalgalarından yalıtık tutmaya yöneldiler. Klasik gözetimle beraber yasaklayıcı ve “dışarda” tutmaya yönelik bir politika adet haline geldi. Sözelimi, bugün “Avrupa Birliği’nin devlet adamları zamanlarının ve beyinsel kapasitelerinin büyük bölümünü, hudutları kapamak ve sağlamlaştırmak için giderek daha sofistike yollar düşünmek, her şeye rağmen hududu geçmeyi başarmış olan ekmek ve sığınak talepçilerinden kurtulmaya en elverişli prosedürleri bulmak için kullanıyorlar” (Bauman, 2012a: 191). Kısa zaman önce, Trump’ın göçmenlerle ilgili olarak izlediği, “hariçte tutmak” yönündeki politika bu durumun başka bir örneği olarak anılabilir. Daha “merhametli” alternatif seçeneklere yönelen bazı demokrasilerde ise, mülteci kampları, kötü koşullar ve yoksunluklar içerisinde mültecilerin pek çoğu için “yersizliğin ebedileştiği konak yerleri” olmaktan kurtulamamaktadır.

Güvenlikçi ve disipline edici uygulamanın bir başka versiyonu, doğrudan “hariçte tutmayı” amaç edinmiş yeni uygulaması kendisini en iyi mülteci kamplarında gösterir. Mülteci kampları, dışarda tutma, yalıtma ve “ayıklama”ya maruz kalanların, rotası olmayan, hayatta kalma ümidiyle yol almış milyonlarca savaş ve terör mağdurunun toplanma yerleridir. Bauman’a göre, bir mülteci kampı, haritadaki tüm yolların tükendiği ve tüm hareketin durakladığı bir aktarma durağıdır. Kamplar katıyeti sızdırır; varılacak noktanın katıyetinden ziyade, geçiş durumu kalıcı duruma dönüşür, taşlaşıp kalır. Mülteci kampı adındaki bir yere atanmış olmanın tek anlamı, diğer tüm makul yerlerin yasak bölge ilan edilmiş olmasıdır. Bir mülteci kampı üyesi olmak demek bir yabancı, farklı bir beden, dünyanın geri kalanı için davetsiz bir misafir olmak demektir; kısacası insanlığın geri kalanın paylaştığı dünyadan tahliye edilmiş olmaktır. “Tahliye edilmiş olmak”, sürgün pozisyonunda sabit kalmak, bir mültecinin kimliğinde olması gereken ve zaten olan tek şeydir (Bauman, 2014b: 226-227). Dolayısıyla, bir mültecinin kampın içinde olmasının tek anlamı dünyanın geri kalanında (etrafını ban-optik aygıtlarla çevirmesi için o dünyaya meydan okuyan) bir dışarıklı, yabancı bir beden ve davetsiz bir misafir olmaktır; yanı kısaca söylemek gerekirse bir mülteci kampının sakinlerinden olmak, insanlığın geri kalanının paylaştığı dünyadan dışlanmak demektir. Bir mültecinin kimliğinde olan ve olması gereken de yalnızca “tahliye edilmek”, *sürgün* durumunda sabitlenmektir (Bauman ve Lyon, 2010: 70-71). Ne var ki, tahliye, onların bir aidiyet geliştirecekleri bir mekâna dâhil oldukları anlamına gelmez. Yer yitiminin aidiyetsizliği, buldukları hiçbir toprak üzerinde peşlerini bırakmaz. Bu yönüyle, “mültecilerin ortak sıfatı *yerdışılıklarıdır*: Gerçekten bir yerde değildirler; fiziksel olarak işgal ettikleri yerin ‘içinde’ ama o ‘yere’ ait değildirler (dünya gezginleri birbirini izleyen akıp giden anların içindedir, mülteciler ise sonsuzca uzayan bir an silsilesi içindedir) (Bauman, 2012a: 194). Dolayısıyla “kamp” denen şey bir yerden bir yere yapılan yolculuk sırasında uğranan bir ara istasyon, konaklama yeri veya motel değildir. Haritası çıkarılmış bütün yolların tükendiği ve bütün hareketin nihayete erdiği istasyondur; üstelik bu mahkûmiyetin bir gün biteceğine dair hemen hiç umut yoktur: Gittikçe daha fazla sayıda insan, hayatları boyunca başka hiçbir yeri görmeden kamplarda doğmakta ve ölmektedir. Kamplar buram buram nihailik kokar; ama bu nihailik varış noktasının değil, bir daimilik durumunda donup kalan geçiş durumunun nihailiğidir (Bauman ve Lyon, 2010: 70). Mülteci kamplarının bu yapısı, onların amaçlı, önceden programlanmış ve dâhili bir geçiciliğin damgasını taşımalarına yol açar. Zira bütün bu yerleşimler hem zaman hem de mekân içinde bir delik olarak, kimlik oluşumuna ve toprak vermeye ilişkin zaman silsilesinin geçici olarak askıya alınması olarak düşünülmüştür (Bauman, 2012a: 194). Mülteci kampları bu yönüyle, bir

“donmuş geçicilik” halidir. Yani geçiciliğin sürekli, kalıcı hali; parça parça anlardan oluşan, ama bu anların hiçbirinin sürekliliğe katkı sağlamak şöyle dursun, sürekliliğin bir parçası olmadığı süre. Mülteci kampında kalanlar için, uzun vadedeki sonuçlara dair beklentiler deneyimin parçası değildir. Onlar kelimenin tam anlamıyla günü birlik yaşarlar; gündelik yaşamlarının içeriği, günlerin birleşip ayları ve yılları oluşturmamasından etkilenmez (Bauman, 2012a: 195).

Kısacası, akışkan modernitenin zayıf(laştırılmış)-devletlerle dolu, parçalanmış, merkezsizleşmiş, belirsizlik ve güvensizlikle anılan dünyasında, mülteciler ve genel anlamda yabancılar da, modernitenin “sıvı” halinden payına düşeni almıştır. Yabancılarla ilişkin, hiçlik, yersizlik ve dışlanmışlık istisnai olmaktan çıkıp, küresel çapta hâkimiyet kazanan bir kural haline gelmiştir. Liberal hayaller sunan her demokrasinin sınırında bir toplama kampı, yer yitirenlerin, yersizliklerinin damgası haline gelmiş bir “kapatılma” alanı bulmak mümkündür. Küresel çaplı sorunlardan kaynaklanan yerel göçler, mağduriyeti ve yersizliği yaratan acımasız kapitalist rekabetin gölgesinde, sığındıkları yerel güçlerden bir medet uman ve çaresizce yardım eli bekleyen milyonlarca mülteci ve sığınmacıyı her geçen gün rutin hale getirip kendi türüne yabancılaşmış bir insanlığın yabancılarına dönüştürmektedir.

Sonuç Yerine: Akışkan Bir Dünyada Daha İyi Bir Yaşam Ümidini Korumak

Peki neler yapılabilir? Bauman’ın kimi ifadelerinden bir karamsarlık çıkarmak olanaklıdır. Ama onun tamamen çözümsüzlük ürettiğini söylemek de haksızlık olacaktır. Adımları ve sınırları belirli ve tayin edilebilir somut bir reçetesi yok belki, ama daha iyi bir dünya arayışından ve böyle bir dünyanın tesis edilebileceği inancından vazgeçtiği söylenemez. Bauman, “küresel ve tüketici bir zamanda eşitsizliklerin, risklerin giderek arttığına işaret etse de insanlar arasında oluşacak bir dayanışma ruhu ve etik sorumluluk önerisiyle, postmodern zamanlarda kurtuluş kapısını aralar” (Şimşek, 2016: 347). Bunu sağlamak adına, mevcudu anlamak ve bu mevcudu oluşturan dinamikleri tüm yönleriyle anlaşılır kılan eleştirel bir sorgulamayı sürdürmeyi ve “ben” odaklı “bireyselleşmiş kültür”ün yerine, “öteki”ye yönelen sorumluluk bilincinin geliştirilmesine katkı sunan bir etiğin yaygınlık kazanmasını umut eder. İnsanların kendilerine ve şeylere karşı olan yabancılaşmasından kurtarılması, birliktelik ve dayanışmanın tesisinde elzem olan “eleştiri” ve “etik” talebi, az bir şey değil. Hele de, bu denli parçalanmış ve biz olmaktan koparak birbirimizden uzaklaştığımız akışkan dünyamızda, yapılması gerekenler arasında, Bauman’ın bize miras bıraktığı en önemli kazanım belki.

Küresel dünyanın ortak kaderi, barışın mutlaka bir dayanışma ve işbirliğini zorunlu kılmasıdır. Bu zaruret, farklı dilsel, kültürel, tarihsel kültürlerin “öteki” olmaktan çıkarılarak, aynı küresel aidiyetin bir parçası olarak benimsendiği bir ruh yaratmaya bağlıdır. Bu anlamda Bauman, “küresel dayanışma çağında örneğine rastlanmamış bir zorluk”la karşı karşıya olduğumuzu belirtir. Bu zorluk, “demokratik şekilde bir arada varoluşun kutsal özelliklerini atalarımızın çıkardığı ve orada bıraktığı ulus devlet seviyesinden de yukarı, dünyevi insanlık seviyesine çıkarmak” (Bauman, 2014b: 49). Ona göre, yaklaşan ya da başımıza çoktan dert olmuş sayısız tehlikelerden, risklerden ve krizlerden hangisini düşünürsek düşünelim, çözüm arayışı ancak kendimizi –birleşik, paylaşılan, bölünmez- tehlikeye atarak önemseyebileceğimiz bir gerçek üzerinde, küresel sorunların üstesinden (şayet varsa) ancak küresel çözümlerle gelinebileceği gerçeği üzerinde dönüyor (Bauman, 2011a: 130). Zira küresel çapta bir dayanışma olmadan hiçbir özgürlük güvende, hiçbir bölgesel sorun küresel etkiler taşımaktan uzak olmayacak ve mültecilik gibi gündem maddeleri güncelliğini korumayı sürdürecektir (Bauman, 2000: 296). Akışkan dünyamızda sorunlar, etkileri kimi zaman daha yerel olarak algılanabilir bir biçimde karşılık bulsa da daha küresel çaplı bir perspektifle ele alınmalıdır. Devletler, kendi içlerinde veya hemen yanı başlarında biten problemleri otonom çözüme kavuşturan kapalı devreler olmaktan uzaklaşmış durumdadır.

Eşdeyişle günümüzün pek çok sorunu, büyük oranda küresel bazda düşünülmesi gereken ve çok boyutlu bir etki alanına sahip sorunlar kategorisindedir. Bu nedenle, günümüzün gittikçe merkezleşen dünyasında, küresel kaynaklı sorunlara çözümler bulmak, müşterek bir katılımı, sorunla ilgili olan aktörlerin ortak irade göstermesini ve belli hassasiyetlerde gezegenin bütününe yayılan bir duyarlılığın tesis edilmesini gerektirmektedir. Zira Bauman'ın işaret ettiği gibi, “kökleri küresel boyutta yatan sorunların yerel çözümleri”nden söz etmek pek makul görünmemektedir. (Bauman, 2010: 96). Artık evinde seçtiği değerleri savunurken sınırları dışındakilerin hayalleri ve özlemlerine sırt çevirmek, ne kadar iyi teçhizatlı, azimli, katı ve ulaşılmaz olursa olsun, tek başına hareket eden hiçbir devletin gücünün yetebileceği bir durum değil (Bauman, 2013b: 33-34). Bununla birlikte, ortak insanlık yönündeki hummalı arayış ve bu tür bir varsayımı izleyen uygulamalar, başka hiçbir dönemde şuan olduğu kadar acil ve elzem olmamıştır. Küreselleşme çağında, ortak bir insanlık davası ve politikası, uzun tarihi boyunca geçtiği evrelerin en hayati olanıyla karşı karşıyadır (Bauman, 2012a: 212). Bu nedenle, kendi içine kapanmak, sorunların üretimine ortak olup, çözümünde herhangi bir sorumluluk almaktan kaçınmak, hiçbir zaman sorunu ortadan kaldırmayacak ve farklı biçimlerde yaygınlaşmasına neden olacaktır. Dolayısıyla mülteciler ve sığınmacılar söz konusu olduğunda da, çözümsüzlüğü, yerel dinamiklerin işgüzarlığı ya da umursamazlığıyla açıklamak (bazı durumlarda öyle olmasına rağmen) yerinde bir tespit olmayacaktır. Yerel unsurlar, inisiyatif kullanıp kendi olanakları dahilinde sorumluluk sergileyip çözüme yönelik belli politikaları yürürlüğe soksa dahi, sorunun kökünden çözülmediği ve ilgili diğer devletlerin de iştirakini içeren bir birlikteliği gerektirdiği bugün pek çok güncel vakada deneyimlenmektedir.

Güçlü toplumsal bağlara olanak tanımayan, insanlığın bu “sıvı” evresinde, küresel bir çözüm geliştirmek, ötekileştirilen mülteciler ve sığınmacılarla birlikte yaşamayı ve onların “bireysel” yaşam mücadelesini “müşterek” bir gelecek inşasına dönüştürecek bir dayanışmayla birlikte sürdürmeyi öğrenmeye bağlıdır. Onları kendimizden yalıtılmak adına kapılar belki kilitlenmiştir; ama kilitler ne kadar sağlam olursa olsun sorun ortadan kalkmış olmayacaktır. Zira bu kilit, yerinden etmeye yol açan ve insanları mülteciye dönüştüren güçleri ne ehlileştirir ne de zayıflatır. Sorunu gözlerden ve gönülden uzak tutmaya katkıda bulunabilir, ama yok olmaya zorlayamaz (Bauman, 2012a: 189). Kısacası, “ütopyacı fikirler rezervinin tehlikeli bir şekilde kurumaya başladığı” (Bauman, 2016: 13) bu dönemde, Bauman'ın bize anlatmak istediği, hangi durumda olursak olalım, “insanlar-arası birlikteliğin” mümkün olduğu”dur (Tester, 2004: 156). Bu umudun yolculuğu belki de kısa vadede huzur içinde konaklayacağımız bir dünyayı sunmayacaktır, ancak Bauman'dan öğrendiğimiz kadarıyla bu umuttan vazgeçtiğimiz an, insanlık olarak kaybetmiş sayılacağız.

Kaynakça

- BAUMAN, Z. (2000). *Postmodernite ve Hoşnutsuzlukları*, (Çev. İsmail Türkmen), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BAUMAN, Z. (2003a). *Yasa Koyucular ile Yorumcular*, (Çev. Kemal Atakay), İstanbul: Metis Yayıncılık.
- BAUMAN, Z. (2003b). *Modernlik ve Müphemlik*, (Çev. İsmail Türkmen), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BAUMAN, Z. (2005). *Bireyselleşmiş Toplum*, (Çev. Yavuz Alogan), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BAUMAN, Z. (2006). *Küreselleşme*, (Çev. Abdullah Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BAUMAN, Z. (2010). *Etiğin Tüketiciler Dünyasında Bir Şansı Var Mı?*, (Çev. Funda Çoban ve İnci Katırcı), Ankara: De Ki Basım Yayımları.

- BAUMAN, Z. (2011a). *Akışkan Modern Dünyadan 44 Mektup*, (Çev. Pelin Siral), İstanbul: Habitus Yayıncılık.
- BAUMAN, Z. (2011b). *Postmodern Etik*, (Çev. Alev Türker), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BAUMAN, Z. (2012a). *Akışkan Aşk*, (Çev. Işık Ergüden), İstanbul: Versus Kitap.
- BAUMAN, Z. (2012b). *Siyaset Arayışı*, (Çev. Tuncay Birkan), İstanbul: Metis Yayınları.
- BAUMAN, Z. (2013a). *Sosyolojik Düşünmek*, (Çev. Abdullah Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BAUMAN, Z. (2013b). *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm*, (Çev. F. Doruk Ergun), İstanbul: Say Yayınları.
- BAUMAN, Z. (2014a). *Parçalanmış Hayat*, (Çev. İsmail Türkmen), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BAUMAN, Z. (2014b). *Bu Bir Günlük Değildir*, (Çev. Didem Kizen), İstanbul: Jaguar Kitap.
- BAUMAN, Z. (2014c). *Azınlığın Zenginliği Hepimizin Çıkarına Mıdır?*, (Çev. Hakan Keser), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BAUMAN, Z. (2016). *Sosyalizm: Aktif Ütopya*, (Çev. Ahmet Araşan), Ankara: Heretik Yayınları.
- BAUMAN, Z. (2017). *Akışkan Modernite*, (Çev. Sinan Okan Çavuş), İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- BAUMAN, Z. ve Lyon, D. (2013). *Akışkan Gözetim*, (Çev. Elçin Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BAUMAN, Z. ve TESTER, K. (2017). *Zygmunt Bauman ile Söyleşiler*, (Çev. Mesut Hazır), Ankara: Heretik Yayınları.
- JAY, M. (2010). Liquidity Crisis: Zygmunt Bauman and the Incredible Lightness of Modernity, *Theory, Culture & Society*, Vol. 27(6), ss. 95-106.
- KİLMİNSTER, R. ve VARCOE, I. (1996). Introduction: Intellectual Migration and Sociological Insight, *Culture, Modernity and Revolution*, (Ed. Richard Kilminster ve Ian Varcoe), London: Routledge, ss. 2-21.
- SMİTH, D. (1999). *Zygmunt Bauman: Prophet of Postmodernity*, Cambridge: Polity Press.
- ŞİMŞEK, M. E. (2016). *Modernite, Postmodernite ve Bauman*, İstanbul: Belge Yayınları.
- TESTER, K. (2004). *The Social Thought of Zygmunt Bauman*, New York: Palgrave Macmillan.